

ИЗКУСТВЕНИЯТ ИНТЕЛЕКТ –
НЕРАЗБРАНИЯТ ИГРОВИ
ДЕТЕРМИНИЗЪМ
НА ИНДЕТЕРМИНИСТИЧНАТА „ИГРА“

Илинида Маркова*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE:
THE MISUNDERSTOOD GAME DETERMINISM
OF THE INDETERMINISTIC “GAME”

DOI: 10.54664/XPZF4570

Ilinida Markova

Abstract: The game that has begun and whose outcome is uncertain somewhere in the future pitted Human Ego against AI Ego. Which of the two co-players is more moral, assuming their shared ethics? What are the rules of the postmodern “game?” How does the “compilation” of the ethical and the moral deprive the intellect of meaning instead of building on it in favour of the subjective self, and how correct is the traditional phrase “moral–ethical?” Is it justifiable to replace the layer of values in the name of pragmatism, just because artificial intelligence takes priority? This paper determines the potential negatives of the attachment to new idols.

Keywords: artificial intelligence; intelligence; ethics; determinism.

„Галий дете, и то ще те уплаши;
играй с него, и то ще те натъжи.“

Библия, Стар Завет
Книга Премъдрост на Исуса, син Сирахов
Глава 30, ред 9

---

* Илинида Маркова, д-р, учител по философия в СУХНИ „Кон-
стантин Преславски“ – Варна e-mail: ida.markova@gmail.com

„Аз съм тук, за да превърнем нашия свят в игра.“
AI (Изкуствен интелект)

Преминаването „през“ винаги е съпътствано от неизвестни, разнопосочни величини. Подобно пътешествие надгражда наличността, но как ще бъде използвана тази компилация вече е въпрос на субективни критерии.

Известна е ситуацията със статута на Егото, осъзнатостта на личността винаги е била свързана с Азното присъствие в битието. Да осмисли себе си означава да осмисли присъствието, ролите си в съществуващото наречено социален свят, така човекът дава заявка за самочувствието си; желае да бъде забелязан от другите; демонстрира уникалността и възможностите обвързани с компетентност, моралност, действеност и други характеристики.

В своя бит, човекът-Аз постоянно търси, играе, действа. Безспорно е, че той прави всичко това с цел постигане на резултат, удовлетворяване на желание, победа над другия, оцеляване. Така личността доминира или създава у себе си илюзията за доминиране. Възможностите, които има тя са ограничени, но това става ясно „по-късно“; към настоящето личността възприема всичко като възможно в момента, без да се интересува от минало или бъдеще. Демонстрацията на Аза категорично прехвърля отговорността върху другите, очакванията също са към другите. Същата тази личност, този Аз оставя на заден план своята роля в името на това да измести тежестта на правилата от себе си върху себеподобните. Разбира се не трябва да забравяме теоретичните основания на Фройд относно структурата на личността, не трябва да забравяме и друг аспект обвързващ Аза с неговата сакралност, превръщаща Божеството в Аз – единствен, неразрушим сътворител, присъстващ еднакво силно в битието и в небитието. Дилемата на разглеждане на Аза не може да бъде решена едностранно, тъй като човекът е диалектичен, респективно неговата мисловност се явява диалектична, неговата телесност – също. Платон определя елементите душа и тяло, Фройд определя елементите

съзнание и подсъзнание, Кант определя светът а priori и светът „за мен“ и това е са само част от познатите твърдения. Модерността дава виртуалния човек, постмодерността дава човекоподобния човек, който популярно се нарича „изкуствен интелект“¹ (AI). Дали това е процес на еволюция или отправна точка за бъдещ регрес не може да има сигурност, може обаче да се извличат есенциите от тези две роли.

Какво е интелектът?

Разумното присъствие на човека в битието е неоспоримо през епохите, разбира се тук няма да коментираме колко качествено е това присъствие. Фактът че човешкото животно е надарено с разум не може да бъде подменен както не може да бъде подменен и въпросът как бива използван този разум. Знанието, което би могъл човекът да натрупа безспорно е неограничено, разглеждано през призмата на ограничеността на Аза, ако приемем че Азът е елемент от човешкия субект а не от обективността. Гносеологическите проблеми, съпътстващи познанието са константна величина. Очевидно е че не могат да бъдат решени, използвайки наличния интелектуален капацитет. Защото същият този разум не би могъл да надскочи себе си. Неговите възможности са ограничени от познати фактори – биологични, индивидуални, цивилизационни, социални и други. Разбирането му за собствената му роля, приоритети и капацитет са вече ограничаващи. Това обаче не му пречи да задава пред себе си нова йерархизация от категории, в която на върха разполага самия себе си, издигайки се на пиедестала на могъществото. Азът поставя в краката си всичко друго и всички други. Моделът е същият и по отношение на обективния аз – сътворителят и той „поставя“ в низините сътвореното. Субектът Аз започва да твори, използвайки своя интелект. Сътвореното е важно, оценено като кулминация и променливо с оглед промяната в средствата за сътворяване. Така сътвореното, изменяйки се, дава ориентир за нивото на интелекта без интелектът да си дава сметка че залага, дава правомощия

---

¹ AI – (Artificial Intelligence) – Изкуствен интелект

на сътвореното. Правомощия, каквито то не би трябвало да има. Така Азът се превръща в подчиняващ се на своето творение. Това не е ново наблюдение. Такава фактичност е видима през всички епохи, а особено забележима днес.

През модерността човекът създава основите на техническото в смисъла на автоматизация, механизация, машинизация на света. Човекът-машина, държавата-машина – това са част от определения налични през Новото време.

Какво знаем за машината? Защо механистичната картина е популярна?

В онтологически смисъл тя е сложен механизъм състоящ се от отделни елементи, свързани помежду си, за да реализират единна функция, която в следствие да бъде използвана от човека, от твореца. Елементите на машината нямат свободна воля, тяхното сглобяване зависи от приложена външна воля. Към тях не се отправят очаквания, тяхното действие не се критикува, а в случай, че не изпълняват „задълженията“ си, елементите биват заменени, а при невъзможност – машината се превръща в обект за рециклиране. Човекът-сътворител вече е погледнал към следващата си машина. Толкова е улисан, емоционално превъзбуден и погълнат от творението си, че не забелязва как то влияе на живота му. Измененията в бита на субекта-Аз нямат само емпиричен характер, те са и психически и интелектуални, т.е. касаещи душевността и рационалността. Дискурсите са нови, но основанията на разума са старите. Мотивацията, причинността, детерминизмът не са се променили. Същото се отнася и за самочувствието. То е запазило способността за идеализирането на нещо неидеалистично.

На етапа на природността властелин е сетивността. Живите същества са сетивни. Човекът, имащ привилегията на посредствената си сетивност, компенсира загубата на информираност чрез разсъдъчността. Надгражда информираността си чрез вмъкване на неизбежните за разсъдъка му усет за истинност, морални оценки и логически закономерности. Емпиричното става необходимо, но след като се разбира, че неговите източници могат

да бъдат променяни. Отново се наблюдава промяна във времевата последователност. Промяната на „природното“ е реализуема чрез „техническото“. Акцентът е върху промяната, а не върху това колко смислена, ефективна или безвредна е тя.

Още през XVIII в. представител на френския сенсуализъм Ла Метри допуска, че човекът има две предимства като природен вид: първото е организацията, а второто – образованието.

Организацията е способността на човечеството да полага усилия, труд и да демонстрира добродетели, които са резултат от заложените му като природен индивид и които той ежедневно демонстрира в своето общество. Именно общността съществува благодарение на тази палитра от проявени качества и тяхното единство. Чрез тях тя мултиплицира, натрупва и йерархизира своите преимущества, но и своите недостатъци. Човекът има ценни качества – обединени в морала–регулатор – които са с еднаква значимост. Например той може да притежава ум, красота, богатство на душата, благородство и заедно с тях – умение, знание и добродетел.

Образованието е също със сериозен статут. То образова ума, но за целта трябва да има „добре устроен ум“, защото ако той не е такъв по природа и най-превзходното училище не би могло да постигне резултати с него. Образоваността е усилие на ума и волята. А воля и разум са едно и също нещо.² (Спиноза, 1981а: 151). Образоваността изисква жертвоготовност, усет за истинност и разсъдъчността, която го предполага, разумност и въображение „въздигнато от знанието за красивото и рядко достойнство на гениалност, долавя точно всички взаимоотношения на замислените идеи, с лекота обгръща изумителен брой предмети, за да извлече от тях дълга верига от изводи.“³ (Ла Метри, 1981а: 55–57). Играта на въображението като всяка „игра“ изисква значителен обем знание, което да се компилира ката, че да

---

² Спиноза, Бенедикт де (1981), *Етика*, София: Наука и изкуство, с. 151

³ Ла Метри, Жулиен Офре дьо (1981), *Човекът – машина*, София: Наука и изкуство, с. 55–57

създава новите образи. Само от въображението зависи това, че нещата се разглеждат като случайни относно миналото и бъдещето⁴. (Спиноза, 1981b:145). Без знанието въображението е песеливо, не-случващо се, затруднено да импровизира. Разумната душа е главен двигател на човека-машина. Именно в нея е скрито въображението, а към него принадлежи естественият закон – онова вътрешно чувство, което принадлежи на всички и което учи какво трябва и какво не трябва да се върши. То е заложено от природата на ума и „не предполага нито възпитание, нито откровение, нито законодател.“⁵ (Ла Метри, 1981b: 65–67). Както и да бъде наречена, това е висшата инстанция, подчиняваща човека (или трипосочна инстанция). В контекста на това не може да не се цитира приятел⁶ на Ла Метри: „Светът не ще бъде никога щастлив, докато не стане атеистичен!“

Човекът вече не умее да се вписва в Природата, независимо, че Природата е Той и Той е Природата. Забравил е каквото е „знаел“ за нея и себе си. Превърнал се е в „модерен магьосник“, „който разполага с тайната, но не я разгадава“⁷ (Шпенглер, 2015: 702). Човекът-сътворител наблюдавал, премислял и подражавал. Така оцелявал. А после, подражавал за разнообразие – така създавал изкуствата, критериите си за красиво и добил куража да играе ролята на Бог. Затова „дал“ Аз-стойността на божествата си. На него тя вече му е била полезна с акта на сътворяването по подражание.

---

⁴ Спиноза, Бенедикт де (1981), *Етика*, София: Наука и изкуство, с. 145.

⁵ Ла Метри, Жулиен Офре дьо (1981), *Човекът – машина*, София: Наука и изкуство, с. 65–67.

⁶ В книгата си, Ла Метри не посочва неговото име, вероятно ръководен от просветителските възгледи за Бога-механик. Ние обаче сме склонни да разглеждаме това твърдение по-скоро като дистанцирано от Бога-творител и доближаващо се до представата за вярата извън нейния теологичен смисъл – вярата в себе си, вярата в абсолютното и т.н.

⁷ Шпенглер, Освалд (2015), *Залезът на Запада, т.2*, София: Изток-Запад, с. 702.

Артефактите, които поставил на пиедестала на своята действеност, човекът също „обожествил“ – придал им абсолютни стойности, независимо, че са сътворени от примитивни материали. Допуснал неизвестният нему микрокосмос да се намеси в още по-неизвестния макрокосмос. Ключовото понятие „космос“ вече не носи онзи логосен смисъл, известен от времето на стоиците, а е очовечен, подобно на резултат от робинзониадата – култивиран, съобразно инстинктите за оцеляване или въпреки тях. И всичко това под формата на игра с познанието, но не заради неговата сериозност, а заради наличието на свободно време – онзи период от денонощието, който служи, за измисляне на нови неща – в излишество или в недостиг – очевидно винаги порочни.

Така се „родила“ идеята за машината като малък космос, добро намерение на злото в името на доброто. На повърхността са нейните отделни елементи, а в дълбочина – нейната безчовечност. Привидно машината е продължение на човешката безпомощност, с която човекът, забавлявайки се успява да „спести“. Тя е заместител в трудния бит, гарант за просперитет и печалба. Тя „награждава“ сътворителя си със слава и почести, отнемайки му всичко друго. До момента, в който същият творител решен на всяка цена да смеси реално, виртуално и мистично в едно, да очовечи машината така, че тя да добие самочувствието на „играч“ в наличната игра. Този, който може да прави всичко, да взема решения за действията си, и подобно на човека-играч, да прехвърля отговорността за тях на другите. Сътворителят вече е ненужен. Неговите функции са само мултипликационни. Разумността му е обединена в глобална невронна мрежа, това е новият Свръх-Разум, който не се доближава изобщо до Ницшевия Свръх-Човек. Нещо повече, вторият е обезсилен, развенчан и разпнат. Няма я аристократичната традиция, няма го личностния морал, висшата инстанция – победителят – отново е попаднала в „блатото“ на нисшите. Представя си, че е надскочил себе си, създавайки нещо на пръв поглед по-добро от него, а всъщност е роб на създаденото – не би могъл да функционира без него, животът му би бил невъзможен, бъдещето му би било застрашено. Играта

вече доминира със същата сила, с която преди нея е доминирало творчеството. Личността се е претопила в масовостта на модата, на онази модерност, която е изтрила всякакви следи от уникалността, загадъчността на изненадата. Няма воал, който да скрие детайлите. Има ново мото – колкото по-малко тайни, толкова по-лесен живот; колкото по-лесен живот, толкова по-печеливш. И очакванията са в тази посока. Измислени закономерности, псевдо-детерминизъм, квази-смисли. Всичко това като „нова игра на новия човек с новия му партньор“, но и двамата, неразбиращи смисъла на понятието „игра“. Илюзорност за новост, повтаряща старите страсти, отдавна отхвърлени от мъдростта. И това в комбинация с надхвърлящ разума цинизъм, оправдаван постоянно с наличните трудности на бита. Колкото повече култивираният разум търси насладата и щастието в живота си, толкова повече се отдалечава от „истинското задоволство“⁸ (Кант, 1974а: 32). Произлязлата „омраза към разума“ „калкулира“ ползите и недостатъците и намира, че трудностите са се увеличили, вместо да са преодоленни. Интересното тук е, че подобно на много философи преди него и след него, Кант също вмъква разграничението между два вида хора. Вмъква го точно тук, говорейки за щастието на ежедневието: „по-обикновеният род хора, който е по-близо до ръководството на простия природен инстинкт и който не позволява на разума си да има много влияние върху онова, което върши или не върши.“⁹ (Кант, 1974b: 33).

Трудностите идват от разнообразието на дейностите, които човекът трябва да извърши, след това да ги комбинира в онзи смислов синтез от елементарни операции, който ще предположи създаването дори на най-елементарния инструмент, а когато това е цял механизъм, вариантите са безкрайно много. Налично е обединение на различности в името на йерархичната скала, подреждаща минималното – жизненоважно и максималното, граничещо с разкоша – жизнени удобства, зависещи от социалната йерар-

---

⁸ Кант, Имануел (1974), *Основи на метафизиката на нравите*, София: Наука и изкуство, с. 32.

⁹ Ibid, p. 33.

хия, гарантиращи щастие. Където и да се намират по скалата те, техният общ елемент е материалността, а тя не може да „съдържа“ а priori моралността. Последната е атрибут на разсъдъчността. А разумът има „много по-достойна цел“ (и тя не е щастието)¹⁰ (Кант, 1974с: 33) и е предназначен за нея. Той трябва да постига „добрата воля сама по себе си“, а не волята за извършване на действието или за постигане на друга цел. Всичко това се съдържа в понятието „дълг“. Този дълбок анализ се налага, за да се разграничи дали едно действие е извършено от дълг или за задоволяване на егоистичните подбуди. Условното разделение обаче налага да се разгледат и такива действия, от които човекът не би могъл да се дистанцира като природен елемент. Кант изброява тези особени случаи Първо е дългът човек да пази себе си, който се комбинира с инстинктивното поведение. Втори е дългът на човека да твори благо. На трето място е осигуряване на собственото щастие. Към този трети дълг, Кант счита, че човек има и естествена склонност.

Човекът! Не машината, не човекоподобният.

Кой е съ-играчът?! Сътвореното. AI – включва цялата функционална грамотност, теоретично и абстрактно знание и практически опит в себе си. Трансформаторна архитектура, която е заложена в изкуствения интелект (AI) представлява значителен пробив в изследванията. Тя вече може да се използва за автоматизиране и подобряване на широк набор от задачи, използва механизми за самонаблюдение, за да се фокусира върху различни части от входния текст по време на всяка стъпка на обработката на информация. Трансформаторният модел улавя повече контекст и подобрява ефективността при задачите. Разработването на AI е в посока към постигане и универсализиране на общ изкуствен интелект, което означава, че машините могат да помогнат на организациите да достигнат нови нива на производителност. Търсенето на печалба е мотив и цел едновременно. Ролята на интелекта се максимизира изкуствено, но нека не забравяме – това все пак и все още е човешкият интелект. Той е събран на

---

¹⁰ Ibid. p. 33.

едно място, подобно на енциклопедичен просветителски сборник¹¹. Може да бъде полезен в практиката на различни професии. Например, би могъл да обезопасява¹², рисува, създава текст, би могъл да диагностицира заболяване бързо и с точност, но не би могъл да „измисля“, защото необходимото му е заложено предварително и то в обем наличен към момента на развитие на цивилизацията. Това само потвърждава разсъжденията на Спиноза в тази посока. „Нещата в природата..., които не са направени от човешка ръка... се наричат съвършени или несъвършени, защото хората... си образуват общи идеи, както за нещата в природата, така и за изкуствените... като образци.“¹³ (Спиноза, 1981с: 230). Както самият автор признава, човекът ползва предразсъдъци, за да оценява онова, което не е създал. Като че ли пропускайки да оцени онова, което е създал. При все, че съвършенството и несъвършенството са „само модуси на мисленето“, те все пак изискват сравнение между поне две „неща“.

Стига се до риск. Какво представлява рискът? Трябва ли и може ли да бъде избегнат?

Риск е: обективният принцип в качеството си на практически закон и субективният принцип на искането, в качеството си на максима, да не се „разбират“ помежду си. Затруднението се диктува от желанието, човекът да разглежда своите чувства със статут от първи вид – такива, които са продиктувани от страха или от склонността. Има чувства, които са резултат от съзнанието за подчиненост на индивидуалната воля. Те са по-висши и независещи от емпиричното преживяване.¹⁴ (Кант, 1974d: 40–42)

¹¹ Обемът на данните, произведени по света, се очаква да нарасне от 33 зетабайта през 2018 г. на 175 през 2025 г. (един зетабайт е хиляда милиарди гигабайта) <https://shorturl.at/iqwO3>

¹² **11-37%** оценка на ръста на производителността на труда благодарение на изкуствения интелект до 2035 г. (Изследователска служба на ЕП, 2020 г.). <https://shorturl.at/iqwO3>

¹³ Спиноза, Бенедикт де (1981), *Етика*, София: Наука и изкуство, с. 230

¹⁴ Кант, Имануел (1974), *Основи на метафизиката на нравите*, София: Наука и изкуство, с. 40-42

Изследователите твърдят че рисковите ситуации съдържат потенциата за разрушаване, но не са самото разрушаване, не са актът на разрушаване. Рискът е заплахата, пред която е изправен човекът, за която има неизвестност, тъй като не може да я предвиди или дори и да може, не може да предкаже резултатите от тази заплахата, тоест рискът е „междинно състояние“¹⁵ (Бек, 2001: 201) между момента на спокойствие и момента на разрушение. Това Бек обозначава като „вече-не-но-и-все-още-не“. Така можем да приемем че в началото той е виртуален за да може да се реализира по-късно като реален (с цялата условност на понятията „виртуален“ и „реален“). Рискът не може да се дистанцира от социалната среда, няма кой или как да извърши това, той е атрибут на социума и е бил наличен като такъв през всички епохи. Това означава, че човекът винаги е бил наясно, че се изправя пред риск тоест той реализира риска в пълно съзнание, приема отговорността да сгречи. Тук възниква проблем относно персоналната отговорност и колективната дейност, личността взема решение за действие при определени обстоятелства било то в името на личния интерес или в името на обществения и в двата случая тя натоваарва с отговорност за последиците другите, обществото, онези, които не са реализирали риска. Когато той стане факт, върху другите се стоварва тежестта на решението за преодоляване на последиците от рисковото действие. Резултатът от едно рисково действие прави невъзможна хронологията в нейния класически вариант, познат ни още от времето на свети Августин - преходът от минало през настояще към бъдеще наречен „река на времето“. Защото едно рисково събитие би могло да преобърне историческата фактология така, че бъдещето да не настъпи или ако го има, то да съдържа в себе си елементите на миналото. Очевидно е че човекът не може да си гарантира някаква подреденост поне що се отнася до познатата такава. Проблемът идва от факта, че рационалността създава явлението без да мисли предварително за въздействието му върху нея самата. Отговорността се носи после,

---

¹⁵ Бек, Улрих (2001), *Световното рисково общество*, София: Обсидиан, с. 201

някога, когато същата рационалност може би няма да е свидетел, така отговорността се поделя между настоящите човеци, а не се носи от онези, които са задали новия модел, оставя се назад в миналото, отношението към тях е като към „историческо“, а не като към „причина за“.

Така моралността, подменена от нова моралност дава новите правила, които не са „проверени“ от разумността по проста причина, че самата разумност е вече нова. Загубил се е универсалният смисъл на разумността, както и универсалният смисъл на моралността. Защото последната има такъв. Макар да е изменение, моралът все пак е общочовешки. Докато нарушаването му е личностен, субективен акт.

Етиката е етика и не може да носи нюансиране, свързано с различни аспекти на човешка дейност. Тя съдържа принципи, които имат универсален, а не частен, национален, конюнктурен или друг характер. В контекста на това и с оглед коректността, необходимо е да се разбира нейното значение като аксиологическо познание, такова, което да ориентира човешките дейности. Всяко присвояване на етическото от отделните практики, унищожава неговата фундаменталност. Ето защо етиката е „в ...“ конкретиката, а не конкретиката – ограничаваща и определяща етиката. Да се „пришива“ определение към етиката не би могло да подпомогне нейното разбиране. Постига се само negliжиране на нейните идеи и принципи в името на частното познание. Дали професионалистът става по-добър професионалист, изучавайки „вид“ етика? Отговорът е очевиден и е отрицателен. Внушава се изменчивост на етическото, което не привнася нова истинност, а прави опити да я мултиплицира съобразно спецификата на дейността. Нима „справедливостта“ би могла да носи педагогически, медицински или политически аспекти?! Нима „свободата“ е различна в медицинските, военните или икономическите участия на човека?! Подобни „игрови“ дейности носят едни и същи „правила“, защото играчите не биха могли да играят, ако липсваха регламенти. Човекът е съ-играч. Той избира правилата си, той формира екипите си, той избира партньорите си. Всичко

това той прави, съобразявайки се с абсолютните стойности на правилността. Оценява всичко съобразно подреждане в йерархия на всяко свое действие. Изисква от партньорите същото и очаква тяхното съгласие в името на общото им единство. Той решава каква да е играта. Това са морални решения, винаги морални избори.

От такъв ракурс етически решения не могат да се „вземат“, защото етическото в своята същност като само по себе си не е обект на практически действия. В този контекст приложно-етическото може да заложи ориентири на действителността, но не би могло да се превърне в практика. Моралният аспект, за който става въпрос, от друга страна, е онзи, който би могъл да намери своята прагматика. Той се подчинява на общовалидното като общоприето, конюнктурно, конвенционално и може да търси измеренията си сред действителността, колкото и разнообразна да е тя. „Запазената територия“ на етическото е такава, именно защото е просъществувала през хилядолетията. Неизменността ѝ се гарантира от „обектите на изследването“ като аксиологическо присъствие в битието. Кой изследва? Азът. Какво изследва? Недостижимото. Истинският проблем не е защо се задават тези въпроси. Проблемът е, когато не се задават. Защото последното е равностойно на примирение. Липса на идеал. Съгласие с мнозинството. Подчиняване.

Разгледани от позиция на това, отношенията между два субективни Аза, между един субективен и един сакрален Аз или между субективен Аз и AI-Аз всъщност винаги са повторение на едно и също – отношение между творец и сътворено. Именно в това отношение се откроява динамичността на „причина – следствие“. Динамичност, която е константа. Отношения, които са повторения на критерии, идеи, принципи от една страна и моралност, правила и действия от друга. Играта е същата. Недостатъците ѝ – също. А победител все още няма. Има само победени.

БИБЛИОГРАФИЯ / REFERENCES

Бек, У. (2001). *Световното рисково общество*. София: Обсидиан, с. 272.

Де Спиноза, Б. (1981). *Етика*. София: Наука и изкуство, с. 332.

Декарт, Р. (1978). *Избрани философски произведения*. София: Наука и изкуство, с. 736.

Дьо Ламетри, Ж.-О. (1981). *Човекът – машина*. София: Наука и изкуство, с. 400.

Европейски парламент. <https://shorturl.at/iqwO3>

Кант, И. (1974). *Основи на метафизиката на нравите*. София: Наука и изкуство, с. 159.

Шпенглер, О. (2015). *Залезът на Запада*, т. 2. София: Изток-Запад, с. 728.